

Танқидий Ривожлантирувчи Стратегиялар Ҳақида Назариялар Ва Улардан Фойдаланишнинг Моҳияти

Ниёзова И. Н.

Ниёзова Ирода Ниёзовна - Бухоро давлат университети ўқитувчиси

Аннотация:

Ушбу мақолада танқидий ривожлантирувчи стратегиялар асослари, унинг тарихи ва улардаги назариялар ҳақида берилган. Танқидий фикрлашнинг ижодий манбалари қадим замонларга бориб тақалади. Фаоллигининг яхши хотиралашига имкон яратиши, нарсалар, жараёнлар ва ҳодисалар моҳиятига чуқур кириб боришига ёрдам бериши кўҳна замонлардаёқ маълум бўлган.

Калит сўзлар: *Танқидий фикрлаш, танқидий ривожланиш стратегиялари, мантиқий умумлаштириш, ҳақиқат, ёлгон.*

Яқин ва Ўрта Шарқда яшаб ижод этган ўрта аср мутафаккирлари табиий-илмий асарларида илмнинг турли томонлари, унинг принциплари, тузилиши, мезонлари, илмнинг инсон ақлий ривожига ва таълими билан боғлиқлигига жиддий қизиқиш борлигини кузатамиз.

Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Сино, уларнинг сафдошлари ва издошлари гносеологик қарашларининг характерли хусусияти шундан иборатки, инсон онгида предмет тимсоли (образи)ни мавҳумлаштириш жараёни улар эътиборини доимо жалб этган, бунинг натижасида мазкур предмет моҳияти ва ўзига хослиги тушунчаси ишлаб чиқилган ва шакланган. Предмет ва манбалари қанақа, жараёни қандай босқичлардан иборат, ва амалий фаолият ўртасидаги муносабатлар қандай - ўрта асрлик қарийб барча буюк Шарқ мутафаккирлари эътиборини жалб этган масалаларининг тўлиқ бўлмаган тартиби мана шулардан иборат.

Хоразмий "ҳиссиёт" "мантиқий мулоҳазалар" воситасидан аниқ фарқлаган: дастлабки хусусийни, "майда", "мантиқийси" эса моҳиятан ўрганади, аҳамиятли, бироқ улар алоқадор¹. Фикрлаш назарияси куртаги фан пайдо бўлиши билан юзага келди ва узлуксиз ривожланмоқда. Хоразмий бу назариянинг ривожланишига муҳим ҳисса қўшди. У тажриба - кузатиш ва экспериментал методини самовий жисмлар ҳаракати, шунингдек, ер сатҳидаги пунктларни жадвал кўринишида илк бор илмий асослади, индукция ва дедукция жиҳатидан ягона, алоҳида ва умумийнинг бирлиги принципини аниқлаштирди: хусусий ҳолдан алоҳида ҳолдаги тенгламага (олти тенглама) ўтди, лекин умумий (қонуний)

¹ www.referat.uz

тургача етмади, ҳозирги пайтда ва амалларда ҳамма эътироф этган умумилмий метод бўлган математик масалаларни ҳал этишнинг алгоритмик методини ишлаб чиқди.

Форобий фанларга билимларни ўзлаштириш ва тўплашнинг зарур воситаси сифатида муҳим аҳамият берди, уларни эгаллашни эса саводхонлик кўрсаткичи деб ҳисоблади. Унинг айтишича, ҳиссиёт аъзолари, юрак ва мия инсон туғилгандан ато этилган, бошқалар билим, турли хил ақлий ва ахлоқий хусусиятлар: характер белгилари, таълим олиш ва бошқалар инсон ҳаётий танқидий фикрлаши жараёнида эгалланади. У инсон характерининг турли хусусиятлари ва ахлоқий фазилатлари: дадиллик, мардлик, дўстлик, сахийлик, зукколик, ҳаққонийлик ва ҳоказоларни белгилар экан, улар шахсни тарбиялаш ва ўз-ўзини тарбиялаш натижаси деб ҳисоблайди. Мутафаккирнинг фикрича, ақлий ва хулқий сифатлар тарбияси икки хил усуллар (методлар) билан: шахсни камол топтиришга йўналтирилган ихтиёрий ҳаракатлар ва куч билан мажбур қилиш жараёнида амалга оширилиши мумкин².

Форобий асарларида дидактика масалалари, таълимнинг назарий муаммолари, билимларни эгаллашнинг фалсафий, физиологик ва психологик асослари кенг кўриб чиқилган. Унинг учун объект ва субъектнинг ўзаро алоқаси, киши шахсининг мураккаб физиологик-психик жараёнлари ва бой маънавий олами муҳимдир. Жумладан, олимнинг фикрича инсон маънавиятининг олий поғонаси рух, ақл ва тафаккур бўлиб, улар инсон танқидий фикрлашига хос бўлган ўзига хос шаклларда намоён бўлади. Форобий танқидий фикрлашини ташкил этиш масалалари бўйича бир қатор муҳим тавсияларни ишлаб чиқди. Яхши назоратчи бўлиш учун, дейди у, уч нарсага риоя қилиш зарур:

1. Маълум бир фан асосига ётган барча принципларни яхши билиши керак;
2. Ушбу аниқ фанга доир мана шу принцип ва маълумотлардан зарур хулосалар чиқара олиш керак, яъни муҳокама этиш қоидаларини эгаллаш лозим;
3. Ҳақиқатни ёлғондан фарқлаш ва хатоларини тўғрилаш учун хато назарияларни инкор этишни ва бошқа муаллифлар мулоҳазаларини таҳлил этиш зарур.

Берунийнинг илмий меросида у ишлаб чиққан табиатни ўрганиш ва унинг илмий методи катта ўрин эгаллайди. Беруний илмий методининг характерли хусусиятлари ва асоси олимнинг объективлиги ва оқилона ёндашуви, кузатиш, тажрибалар, оғзаки ва ёзма ёдгорликларни ўрганиш далилларга танқидий ёндашув, уларни ақлий хулосалар шаклида мантиқий умумлаштириш, ҳақиқатни аниқлаш мақсадида қиёслашдан иборатдир. Абу Райҳон Беруний ўз асарларида таъкидлашича, таълим изчил, кўргазмали, мақсадга қаратилган бўлиши лозим ва муайян тизим бўйича олиб борилиши керак. Унинг фикрича, кўргазмалилик таълимни анча қулай, аниқ ва қизиқарли қилади. Кузатувчанлик ва фикрлашни ривожлантиради³.

Ибн Сино (X-XI асрлар) танқидий фикрлашининг турли хилларининг кенг манзарасини очиб берди. Уларни руҳнинг хилма-хил кучлари деб тасвирлади ва бу кучларнинг

² www.referat.uz

³ www.referat.uz

анчагина қисмини илоҳий ибтидо ҳукми таъсирдан ажратиб олди. У қадимги (антик) анъанага мувофиқ руҳни уч кўриниш: наботот, ҳайвонот ва ақлга ажратади. Биринчиси икки куч - ҳаракатлантирувчи ва қабул қилувчига бўлинади. Қабул қилувчи ўз навбатида ташқари ва ичкаридан қабул қилувчига ажралади. Биринчисига беш ёки саккиз ҳиссиёт тегишлидир⁴. Ибн Синонинг илмий мероси улкан ва инсоният билимларининг барча соҳаларини эгаллайди. Унинг дидактик принциплари моҳияти қуйидагича: таълим осондан мураккабга қараб бориши керак. У болаларнинг майл ва қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим, машқлар боланинг имкон даражасида бўлиши керак ва таълимни жисмоний машқлар билан уйғунликда олиб бориш лозим. Ибн Синонинг муҳим педагогик принциплари унинг инсон ақли ҳаёти оқимида таъсир этади деган тасаввуридир, чунки инсон ҳайвондан айнан ақли мавжудлиги, демакки, ўзи қилаётган хатти-ҳаракатни англаш имкониятига эгаллиги билан фарқланади. Болада атроф-муҳит етакчи рол ўйнаши ҳақидаги қарашлари Ибн Сино педагогик фикриётида муҳим аҳамиятга эгадир.

Сўнги йилларда танқидий фикрлашни қўллаш ва бунга ўргатишга фанлараро дастур сифатида катта эътибор берилмоқда. Чунки у ўқитишга ёндашув ва услубларнинг универсал мажмуи сифатида очик ва демократик жамият тамойилларига тўлароқ мос келади⁵. Бундай ёндашув Ж.Стилл, К. Мередис ва Ч. Темплнинг «Чтение и письмо для развития критического мышления» номли қўлланмасида баён этилган. «Ўқиш ва ёзиш танқидий фикрлашни ривожлантириш учун» (ЎЁТФ) ўзининг расмий мазмуни бўйича ўта камтарона ифодаланган ва бу лойиҳанинг ўқитиш услубларини янада ривожлантиришдек улкан аҳамиятига мос келмайди. Бу шундан далолат берадики, ЎЁТФ ўқитишнинг универсал асосларининг тизими сифатида, унда ўқитишнинг интерактив услубларининг кенг миқёсида қўлланилиши танқидий фикрлашни самарали ривожланишига имкон беради. Яқин ўтмишда барча «қуйида» пайдо бўлган саволларга фақат «юқоридан» ягона, тўғри жавоб бериш авж олган собиқ Иттифоқ миқёсида танқидий фикрлашга ўргатиш муҳим аҳамиятга эга бўлган. Танқидий фикрлашга ўргатиш Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида баён этилган юқори умумий ва касбий маданиятли, ижодий ва ижтимоий фаол, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда ўз ўрнини топа олиш малакасига эга бўлган, истикболий вазифаларни қўйиш ва ҳал қилиш қобилиятига эга бўлган кадрларнинг янги авлодини шакллантириш вазифасини ҳал қилишга ҳам тўла-тўқис мос келади⁶.

Хўш, танқидий фикрлашнинг ўзи нима? «Танқидий фикрлаш» атамасининг бир қанча таърифлари мавжуд. Танқидий фикрлашнинг муҳимлигини америкалик буюк педагог ва файласуф Д.Дьюи қуйидагича асослайди: «Инсоннинг шароитлар ва тажриба натижаларига нисбатан танқидий фикрлашигина шахс истаги ва қизиқишларини тўғри йўлга сола олади»

Танқидий фикрлаш - гоё ва имкониятларни ижодкорлик билан уйғунлашуви, концепция ва ахборотларни қайта фикрлаш ва қайта қуришдек мураккаб жараёндир. Бу фаол ва

⁴ www.referat.uz

⁵ Ж.Стилл, К. Мередис ва Ч. Темпл «Чтение и письмо для развития критического мышления» Учебник.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ги Қонуни. Т.»Шарқ,2001

интерактив билишнинг бир неча даражаларида бир вақтда рўй берадиган жараён ҳам бўлиб ҳисобланади. Танқидий фикр эгасига ҳийла-найранглар камроқ таъсир қилади, ўзининг шахсий қарашлар тизими бўлгани учун улар турли хавф-хатардан ҳоли бўладилар.

Танқидий фикрлаш -ўқиш предмети эмас, балки ўқитиш натижасидир. Бу ғояларни ва уларнинг аҳамиятини ҳам кўпфикрлилик нуқтаи - назаридан кўриб чиқиш ҳамда уларни бошқа ғоялар билан таққослашдир. Бу фикрлашнинг энг юқори даражаси ақлий фаолият бўлиб, унда таҳлил, таққослаш, изоҳлаш, қўллаш, тортишув, янгилик, муаммоларни ҳал қилиш ёки фикрлаш жараёнини баҳолашга алоҳида эътибор берилади.

И.Г.Агаповнинг айтишича, танқидий фикрлаш -ўқувчиларда матн билан ишлаш малакасини ривожлантириш, оғзаки ва ёзма нутқнинг барча кўринишларини эгаллаш, муайян матн бўйича тенгдошлари билан фикр алмашув (мулоқот малакалари, гуруҳ билан ишлаш малакалари)га йўналтирилган педагогик технологиядир⁷.

Танқидий фикрлаш ўқув хонасидаги муҳитни ўзгартириб, унга жўшқинлик тусини бериш, машғулотларни эса ўқитувчи ва ўқувчи учун қувончга айлантиришдир. Бундай технология, кўпфикрлилик ва матнни шарҳлаш нуқтаи назарининг кўплиги ва билиш жараёнининг рефлексивлиги, маданиятни замонавий тушуниш каби ғояларга асосланади. Шахс қадрияти ғояси ва унинг ривожланиши, ўз -ўзини англаши ва рўёбга чиқариши учун қулай шароит яратишнинг сўзсиз устуворлиги энг муҳим бўлиб ҳисобланади.

Қуйидаги фикрларни танқидий фикрлашни тасдиғи сифатида келтириш мумкин⁸:

1. Янги вазиятлар учун қўлланилаётган самарали узлуксиз таълим биз учун ахборот ва ғояларнинг тушунарли бўлиши муаммосини ташкил қилади. Ўқувчилар ахборот ва ғояларни фаоллик билан ўзлаштиргандагина, энг юқори натижага эришиши мумкин (Андерсон ва бошқалар, 1985).

2. Фикрлаш фаолиятини ривожлантиришнинг турли стратегия (шакл)лари қўлланилгандагина, ўқиш жараёни муваффақиятлироқ бўлади. Бундай стратегиялар ўқув жараёнининг онглироқ бўлишини таъминлайди (Полинскар ва Браун, 1989).

3. Ўқувчилар ўз билимларини муайян масалаларни ечишда татбиқ эта олсаларгина, уларда билим ва ижодий фикрлаш ривожланади (Ресник, 1987).

4. Ўқувчиларнинг олдин эгаллаган билимларига ва тажрибаларига асосланган ўқиш мустаҳкам бўлади. Буларнинг ҳаммаси ўқувчига янги ахборотни билганлари билан боғлаш имкониятини беради. (Рос, 1990).

⁷ Мурадова Н.К., Мажидов Р.Р., Хайитматов У.Т., Махмудова Б.А. Касбий таълим услуги: Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, 2006.

⁸ Мурадова Н.К., Мажидов Р.Р., Хайитматов У.Т., Махмудова Б.А. Касбий таълим услуги: Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, 2006.

5. Ўқитувчилар ғоялар ва тажрибаларнинг турли-туманлигини тўғри тушунсаларгина, танқидий фикрлаш ва ўқиш яхши натижа беради. Агар «ягона битта жавоб» руҳи устуворлик қилса, унда танқидий фикрлашга имкон бўлмайди (Бенкс, 1988).

Мартин Бубер таълимнинг фалсафаси. ЎЁТФ лойиҳасида танқидий фикрлаш асосларини баён этишдан олдин моделлаштирилган машғулот ўтказиш назарда тутилган. Бундай кетма-кетликни сақлашдан мақсад-тингловчилар янгича ёндашувнинг аввало, ўқувчи сифатида «ўзидан ўтказиб кўришлари»ни, сўнгра унинг назарий асосларини ўзлаштиришга киритишларини таъминлашдан иборат⁹.

Жадаллаштирилган маърузанинг кириш қисми. Кўрғазмали (моделлаштирилган) машғулотнинг мақсади-ўқитишнинг янгича ёндашув ва услублари доирасида ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятини намойиш қилиш, унинг иштирокчиларига фаол билим моделини таклиф қилишдан иборат. Бунда ўқитувчи одатдаги монолог шаклида маъруза ўқиш фаолиятини ўзгартириб, тингловчиларни кўпроқ фикр юритишга ундайди. Бунинг натижасида сизнинг эътиборингизга ҳавола этилаётган «жадаллаштирилган маъруза» (Жонсон, Жонсон ва Смит, 1991) яратилади.

Тайёрланиш фаолияти №1. Ўқитувчи тахминан куйидагиларни сўзлаб, ўтирганларга маъруза В.И.Слущкийнинг «Педагогика» (№8, 2000) журналида қисқартириб босилган «Мартин Бубер таълимнинг фалсафаси» мақоласига бағишланганлигини айтади. Унда М.Бубер (1878-1965)нинг 1929 йил Гейделбергдаги конференцияда баён этган бола тарбиясига оид қарашлари келтирилган. Ҳозир педагогикада турли-туман концепция, ёндашув, оқимлар мавжуд бўлсада, баъзан узоқ вақт олдин айтилган, лекин ҳозирги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган айрим ғояларни қайта англаш ҳам фойдадан ҳоли эмас. Энг аввало, мен сизларга жуфтларга бўлинишни ва бундан олдинги машғулотда айтилган, бу мавзу учун яхшигина вазифадош бўлган маълумотларни эслашни таклиф этаман. Ўқитувчининг ўқувчи тарбиясига оид фаолиятининг мақсадга мувофиқлиги тўғрисидаги қисқа гаплар рўйхатини тузинг. Ундан сизнинг фикрингиз учун энг муҳим бўлган учтасини танлаб, муҳимлик даражаси бўйича жойлаштиринг. Бунга беш дақиқа вақт ажратилади». Беш дақиқадан сўнг ўқитувчи алоҳида жуфтликларни, ўз мулоҳазалари билан ўртоқлашишга гапиради. Ўтирганлар томонидан танланган бир неча ғоялар маркер билан коғоз варағи ёзиб, ёзув тахтасига осиб қўйилади. Шундан сўнг маърузанинг биринчи қисми бошланади (15-20 дақиқа). Бубер учун таълим-тарбия деярли технология бўлиб ҳисобланмайди. Ўқитувчи ўта моҳир услубчи бўлиши, ўз фанини ипидан-игнасиғача билиши, ўз ихтиёрида барча зарур техник восита ва дарсликларга эга бўлиши мумкин, лекин унда тарбиялаш сири намоеън бўлмаслиги мумкин. Энг юқори даражадаги ҳодиса бўлган бу сирни ҳеч қандай технологияда режалаштириб бўлмайди.

Бубер ўз маърузасини «тарбия» тушунчасини танқид қилишдан бошлаб, Гейделбергда унинг моҳиятини «бола руҳида ижодий кучларни ривожлантириш», деб очиб беради. Бу

⁹ Мурадова Н.К., Мажидов Р.Р., Хайитматов У.Т., Махмудова Б.А. Касбий таълим услуги: Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, 2006.

ерда у индивидуалликка, шахс ривожланиши ўрнига унинг функционал ривожланишига кўпроқ эътибор берилиб, хатога йўл қўйилаётганлигини кўради. Функционал ижодий қобилият, масалан, расм солиш ёки шеър ёзиш, Бубернинг фикрига кўра, ўз-ўзидан инсоний муносабатларга олиб келмайди: ижод қилувчи ҳаммаша танҳо ва шунинг учун ҳам бахтсиздир. «Қачонки уни бирор киши ўз қўлига, ижодкор қўлига эмас, балки яратувчи қўлига худди ўшандай, оламда ўзини йўқотган қўлга олар экан, қачонки ўзини унга йўлдош (санъат соҳасида), дўст, ёқимли киши деб билар экан, шундагина у ўзининг ҳамкорлик мўъжизаларини очиб беради ва бу билан унга ўз қалбидан жой беради. Шунинг учун ҳам ижодкорликни ўта ривожлантиришга йўналтирилган таълим инсонга янги, танҳолик изтиробларини бошидан кечириш хавфини солади». Бундан кўриниб турибдики, Бубер таълим ва тарбия мақсади боланинг функционал ривожланишидан, унинг кўникма ва малакаларини, ақл-заковати, хотираси ва ҳоказоларни такомиллаштиришдан иборат бўлишини инкор этади. Бундай бола худбин бўлиб қолиши, инсоний «мен»и эса унинг ўз-ўзини англаш ғорида бир умр қолиб кетиш хавфига маҳкум бўлади.

Бубернинг таъкидлашича, бу ерда энг катта хато-ижодкорлик ўта индивидуал жараён сифатида тушунилиб, бунинг натижасида ўқитувчи ва ўқувчининг ўзаро муносабати, уларнинг диалоги унутилади. Аслида фақат мана шу мулоқот «педагогик жараённинг энг муқаддас белгисидир. Айнан унинг ичида тарбия сирлари, шахснинг шаклланиши ётади». Бу ерда гап ўқитувчи ва ўқувчининг фақат ташки мулоқоти ёки бирор мавзу бўйича ўзаро лўқма ташлаши тўғрисида бораётгани йўқ, албатта. У ҳолда «сир сақлаш» сўзи ўз ўрнида ишлатилмаган бўлиб ҳисобланар эди. Йўқ, Бубер ўқитувчи ва ўқувчи муносабатини энг муҳим инсоний муносабатлар кўриниши деб тушунарди.

Бугунги кунда ҳар бир шахс дунёни англаши, ҳаёт ва жамият қонуниятларини ҳар томонлама идрок этиши, ер юзидаги турли халқлар ва миллатлар дунёқараши, ғояси, маслак-муддаоларини билиш учун ҳам танқидий фикр юрита олиши давр талаби бўлмоқда. Нега деганда, бугунги замонда ҳар қандай рақиб ва муҳолиф билан баҳсга киришиши учун ҳар бир инсон танқидий фикрлай олиши зарур¹⁰.

Танқидий фикрларнинг аҳамияти жамоа ҳамкорлиги асосида, ахборотларни қабул қилиш, уларга ўз муносабатини билдириш, хатолик ва номувофиқларини излаш, ўз мулоҳазаларида хатоликка йўл қўймакликка интилиш, ўз тушунмовчиликларини англаш, фарқлаш, аниқ хулосалар чиқаришга йўллашдан иборат. Таълимнинг бугунги вазифаси эса, ўқувчиларни кун сайин ошиб бораётган ахборот-таълим муҳити шароитида мустақил фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан танқидий тафаккур орқали оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборат.

Танқидий тафаккур - бу нарса, воқеа ва ҳодисаларнинг алоҳида белгилаб олинган тарзда ўрганилишидир. Бу жараён ўрганилиши тақозо қилинаётган нарса ёки ҳодисани аниқлашдан бошланади. Шундан кейин далилларни эркин танлаш ҳамда фикрлашнинг

¹⁰ Мурадова Н.К., Мажидов Р.Р., Хайитматов У.Т., Махмудова Б.А. Касбий таълим услубиёти: Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, 2006.

турли вариантларини таҳлил қилишга киришилади. Жараён якунида эса, ҳаққоний фикрлашга асос бўладиган далилларга эътибор қилинади. Шундан кейин ўқувчилар аниқланган далиллар ва чиқарилган ҳукмларни ўзаро қиёслайдилар. Шу тариқа шахсий ҳукм чиқариш учун асос бўладиган фикрлар йиғиндиси вужудга келади. Бунда ўқитувчи ўтилаётган машғулотнинг мақсадини аниқ қўйиши лозим. У талабага нимани ўргатишни хоҳлайди? Мазкур саволга ўқитувчининг жавоби тайёр бўлиши керак. Таълим-тарбия жараёнида талаба шахсини танқидий фикрлашга ўргатишнинг дидактик имкониятлари кенг бўлиб, талабалар қандай танқидий фикрлашлари ҳақида ўқитувчи аниқ тасаввурга эга бўлиши зарур. Ўқитувчининг бу тасаввури талабаларни танқидий фикрлашга йўналтирилган машғулотларнинг самарали ташкил этилишини таъминлайди. Танқидий фикрлаш учун танлаб олинган объектнинг тўғри белгиланиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунда ўқитувчиларнинг талабалар билан танқидий фикрлаш устида ишлаш режалари тузилиши зарур. Мазкур режаларни тузиш учун ўқитувчилар зарур ахборотлар тўплашлари ҳамда ушбу маълумотлар билан яхши курулланган бўлишлари талаб этилади.

Талабаларда танқидий фикрлашни шакллантиришда технологик ёндашув муҳим аҳамиятга эга. Танқидий фикрлашни шакллантиришга хизмат қиладиган таълим технологияларининг ўзига хос жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

1. Ўқув жараёни илмий жиҳатдан асосланган қонуниятларга таянган ҳолда ташкил этилади.
2. Талаба билан тақдим этилган ахборотлар орасида алоқадорлик вужудга келади.
3. Мазкур технологиянинг йўналишлари, қисмлари талабани фикрлаш ва рефлексияга ундайди.
4. Ҳар бир ўқув вазияти, ўқув дақиқасида ўқитувчи мулоқотга ундовчи субъект сифатида намоён бўлади.
5. Талабаларнинг танқидий фикрлаш кўникмаларини аниқлаш учун, асосан, матн устида ишлаш тавсия қилинади.
6. Талабаларда танқидий фикрлашни шакллантириш учун мунозаралар ва лойиҳалаш машғулотлари муҳим аҳамиятга эга.
7. Талабаларда танқидий фикрлашни шакллантиришга йўналтирилган технологиялар ялпи таълим жараёнини ўзаро ҳамкорлик, биргаликда режалаштириш, фикрлаш асосида амалга оширилишини таъминлайди.

У муайян мақсадга йўналтирилган очиқ стратегиялар тизимидир. Бу технологиялар ёрдамида талабаларда мустақил танқидий фикр шакллантирилади. Талабаларида танқидий фикрлашни шакллантириш учун дарсларда сюжетли матнлар, ҳикоялар ҳамда эртақлар ёзиш ҳақида топшириқлар бериш мумкин. Айниқса, сюжетли матнлар ёздириш ҳақидаги топшириқлар муҳим аҳамиятга эга. Бундай топшириқлар талабалар учун қизиқарли бўлиши билан бир қаторда, уларда танқидий фикрлашни шакллантириш нуқтаи назаридан жуда фойдали ҳамдир. Шу билан бир қаторда, бу типдаги топшириқлар аксарият

талабаларда бадий асарларни ўқиш, уларни таҳлил қилишга қизиқиш уйғотади. Талабаларда танқидий фикрлашни шакллантириш учун ўзаро алоқадор боғланишли мавзулар танлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. “Талаба танқидий фикрлаш” сўзини эшитганда унда қандай таассуротлар ҳосил бўлишини ўқитувчи саволлар ёрдамида аниқлаб олиши лозим. Талабаларга ўқитувчи шундай саволлар билан мурожаат қилиши мумкин: “Ҳеч нарсага ишонмайдиган одам қандай одам?”, “Муайян ахборотлар оқимида фақат камчиликларни кўра оладиган одамлар қандай кишилар?” ва шу каби. Вазиятни ёки матнларни таҳлил қила оладиган талаба турли манбаларга мурожаат қилади. Талабаларда танқидий фикрлашни шакллантиришда матнни оҳангга риў қилган ҳолда ўқиш машғулоти ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда Талабалар матндаги ижобий ҳамда салбий қаҳрамонларни ажратиб, уларни тавсифлашга ўрганадилар. Ҳар бир қаҳрамонга тавсиф берилаётган ўринларни алоҳида оҳанг билан ўқийдилар, уларнинг ўқиш оҳангидан асар қаҳрамонларига нисбатан муносабатлари ойдинлашса, тўхтамли ўқишда матндаги ҳар бир абзац талабалар томонидан таҳлил қилинади. Худди шу вазиятда талабаларда танқидий фикрлаш элементлари таркиб топа бошлайди. Талабалардаги танқидий фикрлаш кўникмалари муайян асар ёки матнда қандай даражадаги қаҳрамонлар борлигини англаб етишга кўмаклашади. Бу эса, талабаларни турли вазиятлар ва қаҳрамонларга обектив баҳо беришга ундайди. талабалар танқидий фикрлаш туфайли салбий нуқтаи назарлар ижобий ҳолатларни келтириб чиқармаслигини англаб етадилар. Ҳар бир машғулоти якунида эришилган натижалар сарҳисоб қилиниши талаб этилади. Сарҳисоб қилиш жараёнида:

- далилларни аниқ ҳисобга олиш;
- олинган натижаларга таянган ҳолда янги мавзу ёки ўқув вазиятини режалаштириш;
- талабаларнинг ўзлаштиришлари учун қулай бўлган ахборот ва далилларни тизимлаштириш;
- танқидий фикрлашга мос келмайдиган мезонлар ва хулосалардан воз кечиш;
- ўқитувчи ўзининг тажрибаси, нуқтаи назари ва қарashi доирасида талабаларнинг танқидий фикрлаш кўникмаларини такомиллаштиришга йўналтирилган янги ўқув вазиятларини ташкил этиши назарда тутилади.

Танқидий фикрлаш баҳсли-тортишувларга сабаб бўладиган муаммоларни ечишга қаратилганлиги сабабли, талабаларда тинглаш, ўзгалар фикрини бўлмаслик, унга танқидий кўз билан қараш, таққослаш, ўзаро бир-бири билан фикр алмашиш, тегишли ҳукм чиқаришга эътиборни қаратиш лозим бўлади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, талабаларнинг танқидий фикрлашини шакллантириш, ахборотларни таҳлил қила олиш ҳудудий, маҳаллий ва халқаро даражада турли муаммоларни ечиш кўникмаларини шакллантириш лозим¹¹.

¹¹ Мурадова Н.К., Мажидов Р.Р., Хайитматов У.Т., Махмудова Б.А. Касбий таълим услубиёти: Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, 2006.

1. Akhmedova, F. H., & Boltaeva, S. B. (2021). Wide dissemination of information technologies in the sphere of domestic and international tourism. *Economics*, (1), 32-34.
2. Bebudovna, B. S., & Mukhtorovna, N. D. (2020). The cost-effectiveness of the use of water resources in agriculture. *Вестник науки и образования*, (23-2 (101)).
3. Рахматуллаева, Ф. М., & Болтаева, Ш. Б. (2014). Совершенствование системы управления персоналом на промышленных предприятиях. *Экономика и финансы (Узбекистан)*, (5).
4. Nizamov, A. B., & Gafurova, S. K. (2020). Assessment of factors influencing the quality of education in higher educational institutions. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(6), 1784-1796.
5. Junaydulloyevich, A. A., Furqatovna, O. N., & Baxtiyorovich, A. B. (2021, March). Training highly qualified staff in development of uzbekistan. In *E-Conference Globe* (pp. 288-292).
6. Tairova, M., Xurramov, O., & Odinaeva, N. (2021). An important role of internet marketing in digital tourism. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 5(5).
7. Odinayeva, N. F. (2021). Module-credit in the development of education system. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 190-196.
8. Odinayeva, N. (2020). Motivation and Communication in Distance Learning of Foreign Languages. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 6(2).
9. Bakhodirovna, U. A., & Ilkhomovna, Z. M. (2021). Tourist potential of the Bukhara region. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 243-246.
10. Umarovna, T. M. (2020). Impact of covid-19 virus on tourism in uzbekistan. *Вестник науки и образования*, (23-2 (101)).
11. Turdiyeva, M. U. (2021, October). Importance of Innovations in the Development of Bukhara Industry. In " *ONLINE-CONFERENCES*" PLATFORM (pp. 264-267).
12. Turdiyeva, M. (2020). A three-step strategy to develop the industrial economy in China through entrepreneurship and innovation. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 2(2).
13. Narzullayeva, G. S., & Sh, O. S. (2021). Theoretical aspects of assessment of marketing communications. *International Engineering Journal For Research & Development*, 6(ICDSIIL), 3-3.
14. Agzamov, A. T., Rakhmatullaeva, F. M., & Giyazova, N. B. (2021, June). Marketing strategy for the competitiveness of modern enterprises. In *E-Conference Globe* (pp. 1-3).

15. Giyazova, N. B., & Davlatov, S. S. (2021, June). The relevance of a small business marketing strategy. In *E-Conference Globe* (pp. 4-6).
16. Muhammedrisaevna, T. M. S., Bayazovna, G. N., & Kakhramonovna, D. A. (2020). Goal and objectives of integrated marketing communications. *Economics*, (2 (45)).
17. Tairova, M. M., & Normurodov, J. (2016). Kaizen system of producing agricultural products. In *Современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования* (pp. 3876-3877).
18. Rakhmatullayeva, F. M., Boboyeva, G. G., & Kudratov, A. D. (2021). Essence of Structural Shifts in Regional Economic Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 128-130.
19. Gulchehra, N. (2020). Role Of Marketing Strategies In Increasing Company Competitiveness: Role Of Marketing Strategies In Increasing Company Competitiveness. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 1(1).
20. Junaydullovich, A. A., Mukhammedrzaevna, T. M., & Bakhritdinovna, A. N. (2020). Environmentally friendly and sustainable supply chain management in the platform economy. *Economics*, (3 (46)).
21. Narzullayeva, G. S., & Sh, O. S. (2021). Theoretical aspects of assessment of marketing communications. *International Engineering Journal For Research & Development*, 6(ICDSIIL), 3-3.
22. Abdullayevna, Q. Z., Anvarovich, Q. A., & Muxtorovna, N. D. Theoretical foundations of enhancing the competitiveness of the national economy. *GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY*, 87, 54.
23. Hakimovna, A. F., & Bebudovna, B. S. (2021). Wide dissemination of information technologies in the sphere of domestic and international tourism. *Economics*, (1 (48)), 32-34.
24. Junaydullaevich, A. A., & Jamshedovna, Q. H. (2021). Organizational and economic mechanisms for the development of competitive agricultural production on the basis of cooperative relations. *Academic Journal of Digital Economics and Stability*, 6, 142-147.
25. Niyozova, I. N., & Xalimova, D. R. (2021). Development of the competitiveness of industrial enterprises during a pandemic. *International Engineering Journal For Research & Development*, 6(ICDSIIL), 3-3.
26. Niyozovna, N. I. (2021). The role of investment and modernization in the development of the uzbek economy. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 140-145..